

Noms de lloc i de persona de les terres de Penyagolosa i altres estudis d'onomàstica

Edició de Jesús Bernat & Ferran Guardiola

L'Estralla, 3

Societat d'Onomàstica

Noms de lloc i de persona de les terres de Penyagolosa i altres estudis d'onomàstica

Edició de Jesús Bernat & Ferran Guardiola

L'Estralla, 3

Societat d'Onomàstica

Barcelona, 2019

Amb el suport de

Institut
d'Estudis
Catalans

Primera edició: desembre de 2019

© dels textos, els seus autors

© d'aquesta edició, Societat d'Onomàstica

Disseny de la col·lecció i composició: Quadrati

Impressió: Impremta de la Diputació de Castelló

ISBN: 978-84-09-08282-7

DIPÒSIT LEGAL: B 29522-2019

Taula

Presentació 9

Estudis onomàstics sobre les terres de Penyagolosa

Toponímia de la Torre d'en Besora 13

JOSÉ BELLÉS BARREDA & MANOLO VIDAL BARREDA

Topònims de la demarcació del Castell de Culla al segle XIII 27

ANDREU BELTRAN ZARAGOZÀ

Els miradors toponímics 47

JESÚS BERNAT AGUT

Antroponímia de Xodos segons un padró del Bisbat de Tortosa de 1817 59

VENTURA CASTELLVELL DÍEZ

Endònims amprats: el préstamo toponímico en la Peñagolosa de habla valenciana 83

JOSÉ CASTILLO GIL

Onomàstica d'Atzeneta del segle XVII 101

JOAN FERRERES I NOS

Formacions diminutives en la toponímia de l'Alt Millars 121

JOSÉ ENRIQUE GARGALLO GIL

Toponímia diversa: la documentació del Mestre de Montesa 141

LLUÍS GIMENO BETÍ

Excursionisme i toponímia en *A peu per l'Alt Maestrat* de J. M. Espinàs 163

FERRAN GUARDIOLA NOGUERA

Xodos, Taga i Falcó 185

ANTONI JAQUEMOT BALLARÍN

La toponímia urbana no oficial d'Atzeneta del Maestrat, Benafigos, Vistabella del Maestrat i Xodos JOSEP MESEGUER-CARBÓ	189
De camí, a la recerca dels mots VICENT PITARCH I ALMELA	223
Toponímia de Costur als protocols notariaus d'Agustín i Jorge Garcés (1737-1794) JOSEP MIQUEL RIBÉS PALLARÉS	239
Topònims fronterers al massís de Penyagolosa ENRIC RONCERO VENTURA	257
Zootopònims de les comarques del nord del País Valencià HONORAT ROS PARDO	261
Fredes i Penyagolosa: reflexions sobre una sèrie de mapes excursionistes VICENÇ M. ROSSELLÓ I VERGER	291
De Penyagolosa al Sénia. La toponímia àrab a les comarques històriques del Maestrat i els Ports VICENT ROYO PÉREZ	299
Unes notes a la toponímia de Penyagolosa JOSEP LLUÍS VICIANO AGRAMUNT	315

Altres estudis onomàstics

<i>Jardins ignorats</i> , de Trinitari Fabregat Chimeno. Una excursió toponímica ÀNGELA BUJ ALFARA	325
Correcció, actualització i enriquiment de la cartografia i la toponímia de la serra de Cardó i zones contigües JORDI BUXONAT ABELLÁN	347
Reciprocitats entre la toponímia i la geologia en el reconeixement del territori XAVIER PLANAS BATLLE, JOAN TORT DONADA & JORDI COROMINAS DULCET	365

Sobre formes, funcions i noms de roques del massís de Montserrat i del terme del Bruc	381
ASSUMPCIÓ REHUES ESTIVILL	

Documentació

Bibliografia onomàstica de les terres de la Setena de Culla i l'Alcalatén. Monografies, articles i cartografia	401
JESÚS BERNAT, FERRAN GUARDIOLA & JOSEP MIQUEL RIBÉS	

Unes notes a la toponímia de Penyagolosa

Josep Lluís Viciano Agramunt

Centre Excursionista de Castelló

Anys i anys d'activitat excursionista fan que els teus interessos variïn, quan l'edat t'obliga a abandonar la part més esportiva i dediques les eixides a augmentar i millorar el coneixement del territori que trafegues i les seues gents, però l'activitat que fas condicionarà la informació reunida. Així, decantar-se cap al camp de l'espeleologia t'obligava a entrar en contacte amb les gents que poblaven el territori, els masovers sobretot. Com que el primer que se sol conèixer d'una cavitat és el nom, el topònim, ells eren els que els mantenien vius, a més de saber la situació i sempre eixien dades interessants, contalles, etc.

Eixes xerrades sempre deixaven notes que ara, quan el despoblament de la muntanya és quasi total i a més falla la memòria, salven dades i noms, i les fa molt més útils.

Ara, amb el coneixement dels mapes d'El Tossal cartografies, te n'adones que la toponímia que tu has conegut no sempre coincideix amb la d'ells i es nota el canvi dels temps i dels informadors. I això motiva les notes que segueixen, amb alguns afegits més o menys curiosos.

ELS INFORMADORS

Per reunir dades documentals sobre els noms dels indrets de Penyagolosa es van utilitzar un parell de manuscrits.

El primer d'ells forma part del que resta de la documentació de l'Herbatge de la Setena de Culla, ben tantejada ja per Mossèn Jesús Miralles, Barreda i Peraire (Miralles 1985a, 1985b; Barreda 1986; Peraire 1992). És el *Llibre dels Camins de Herbatge de la Tinença de la Vila de Culla*, (1597), rebut per Joseph Cabater, notari públic i escrivà del Justícia i Jurats de la vila de Culla.

L'altre és el *Libro Padrón del término de la villa de Chodos*, (1799), que malgrat el títol i quasi el canvi de segle, s'escrigué en la llengua del poble,

mentre que els afegits i correccions de 1804 i posteriors ja es fan en «la lengua del Estado». El manuscrit sembla que procedia del quasi perdut arxiu municipal.

Les dades orals són de gentes anònimes, però la informació més abundant procedia d'un sol informador, Agustí Gasch, nascut i crescut a la Cambreta, casat a les Roques Llises i masover al mas de Montoliu, temps i temps. Pastor molts anys, contava coses de l'extrema, quan els bestiaris de la part de Penyagolosa davallaven a passar el temps de fred a la serra d'Irta o a la Mola de Fanzara. A Irta feien el camí en quatre jornades, a Tots Sants, mentre la tornada, a la Santa Creu, la feien en tres, per ser el dia més llarg.

TOPÒNIMS DIFERENTS

Primer que res cal fer una repassada dels topònims que són diferents als que ixen en els mapes.

Aigua, barranc de l' En la cartografia ix com a barranc del Mas de Vela.

Benages, mas de La gent major coneixien els masos de Benages per mas vell de Benages l'antic, i mas de Benages el nou.

Carrascal, barranc del És el que en el mapa ix com barranc de les Penyes.

Enmig, lloma d' La part septentrional de la lloma del Conill del mapa. El canvi de nom és en un estretiment del llom, l'Estret. En la cartografia ixen uns Estrets.

Escala, roca de l' En el mapa ix com l'Encinglador. La caiguda des de la mola de Marinet cap al barranc de l'Aigua sembla una escala de grans gegantescos.

Estret, l' Punt on la lloma d'Enmig passa a dir-se lloma del Conill.

Forat, roca del / o de l'Estret És la que ix com a roca de Migdia, El de l'Estret és per l'esgall roquer que hi ha en el cim, mentre el de roca del Forat és per la cavitat amagada que hi ha en la part septentrional dels roquers.

Fraga La crebada de Fraga també la coneixien pel topònim ramader de corralissa de Fraga. Per a ells corralissa era sinònim de mallada. A més hi ha el parell de ventisquers que porten el mateix nom.

Mas de Barranc, cova del En la roca de l'Escala. En el mapa ix com a cova de la Pólvara, per haver-hi treballat l'home que en feia, que primer n'havia fet a la cova Negra, propera al poble.

Negre, barranc És el barranc que en el mapa ix com del mas de Montoliu. A més de barranc Negre també es coneix per barranc de les Vaques. En la seua vessant esquerra hi ha la cova del Bou i contra el forcall amb el barranc de les Fonts, de d'ací barranc dels Frares, el forat del Porc, també a l'esquerra.

Pregunta, la És el barranquet que en el mapa ix com barranc del Torretero, açò pel mas que hi ha proper.

Ramonet, mas de El mas solitari que hi ha en la solana de Marinet, que en el mapa ix com mas d'Eusebio.

Rodege, el L'indret on el barranquet del Pinar Obscur s'uneix al de la Teixera, ja en vistes de Sant Joan. En el mapa posa el Rebeig.

Sol, roca del El rellotge natural per a les gents dels masos de Montoliu i del Torretero. Els roquers dominen les vessants que cauen sobre la vorera esquerra del Tejuelo. Per a la gent de Sanaüja era la roca de l'Hedra.

Trona, roques de la Els roquers que hi ha entre els barrancs del Forn i de la Pregunta, en la nota posa que en l'extrem septentrional de la Moleta. En el mapa ixen com els Castelletes. Són els roquers que Sarthou Carreres anomenava «el pequeño Montserrat».

TOPÒNIMS QUE NO IXEN

Són topònims no trobats en els mapes.

Amargura, camí d' Camí natural des de Gargant i les Ermites a la part de Sanaüja. És una cingla inclinada per on passa la senda. De que s'ha trafegat sempre poden ser testimoni alguns testos de terrissa a mà. El topònim podria tenir relació amb les Ermites, nom de la part d'on mou. En alguna de les cavitats que hi ha s'han trobat restes de terrissa medieval, és possible que el que resta d'una ocupació eremítica.

Bosc, prat del Els prats que en el mapa ixen com a pradets de la Llebre, l'informador els dividia en prat de la Llebre l'amunter; prat dels Salzes el mitjà: prat del Bosc l'avaller, ja prop del barranc que en el mapa anomenen també del Bosc.

- Carrascalero, sester del** En el pinar de Sant Joan, contra la lloma Belart. És un replà que abans era utilitzat com a sester. L'informador també li diu alguna volta «sesté Carrascalero».
- Escala, cova de l'** En la roca de l'Escala, propera a la cova del Mas de Barranc. Fou l'amagatall de les gents del mas de Barranc en la guerra de 1936/39.
- Llastra, la** Indret contra la serrada del Mas de Montoliu.
- Moleta, la** En el llom entre el barranc del Forn i la Pegunta.
- Morral, roca del** Roquer que domina el barranc Negre per l'esquerra, en terres de Montoliu.
- Morralets de Montoliu, els** Roquers a espatles del mas de Montoliu.
- Pallaret, el** Tossalet proper a Gargant, per sobre el cingle on s'obre el forat del Falcó.
- Pep, foieta de** Més avall dels erms de la Llobatera, a l'oest de Gargant.
- Pere Vicent, font de** Per les Coves, en terrenys de Montoliu.
- Rodejador de Gargant** Del mas cap al barranc de les Fonts.
- Roja, fonteta** Entre Fraga i la lloma del Baró. Es pergué i segurament la desfaria la pista.
- Salzes, prat dels** És el prat mitjà de Sanaüja, entre el de la Llebre i el del Bosc.
- Serradeta, la** Tossalet sobre la cinglera on s'obre el forat del Falcó.
- Teuleria, la** En la vessant dreta del barranc de l'Aigua o del Mas de Vela, per la part del Fontanal.
- Tornero, barranc del** Barranc que vessa al de les Fonts, entre Montoliu i el Torretero.

UN POC DE LES DADES DOCUMENTALS

En el manuscrit de la Visura de l'Herbatge (1597) abunden les referències a Sant Joan, sempre ermita:

«via del glorios sent joan», «part del glorios sent joan», «heretat de sent joan», «terra del glorios sent joan», «cerrada de sent joan», «peiro del glorios sent joan», «hermita de st. joan», «hermita del glorios sent joan».

La nit del 9 al 10 de juny de 1597 prohòmens i escrivà la fan a l'ermita: «Los dits prohòmens ixqueren de la hermita del gloriós sent Joan en la qual feren nit ensems ab mi dit notari y scrivà».

I el mateix dia 10 dinen en ella: «dits prohòmens ixqueren de la hermita del gloriós st. Joan en la qual dinaren».

En el Padrón de 1799 sols ix una vegada la referència a Sant Joan quan dóna els límits de l'heretat del mas de les Pomeres: «el comú de Sen Juan de Peñagolosa».

Del manuscrit de 1597 podem fer una repassada dels masos de Penyagolosa. Sols n'ix un amb el mateix topònim que ara, el mas Roig. Ixen uns corrals de Francesc Climent, però no el mas de la Torre Climent o Mosquit d'ara. El mas de Jaume Monferrer és la Cambreta d'ara. Ix una pallissa de Guillem Barats però no el mas del qual seria dependència, segurament l'actual mas vell de Benages. Guillem Barats fou el propietari anterior del mas de Jaume Monferrer.

Per trobar-se a les vessants dreta i esquerra del barranc de l'Avellanar, podem pensar que el mas de Pere Mallol era l'actual mas de Mor, mentre el mas d'en Servelló seria el mas de les Xiquetes d'ara. Hi ha també un mas d'en Seguer que encara cal identificar.

En el manuscrit també es llig «forcallet del barranch que bayxa de Penyagolosa».

Així el barranc encara no és de la Pregunta. En temps forals, amb la protecció que capítols, establiments i ordinacions feien de l'arbreda, és impensable fer forns de pregunta en el cor del bosc; cal arribar a temps posteriors, amb els decrets unificadors, per a que això passe.

Es pot pensar que eixe forn dels valencians que ix repetidament en la documentació seria de pregunta, en la perifèria de la pineda. Segurament el barranc del Forn manté part del topònim.

Del Libro Padrón de 1799 podem traure el nom vell d'alguns masos de Xodos:

Mas d'Arminyà o Herminyà, abans mas de Vilagrasa; mas de la Carasca, abans mas de la Lloma de Bernat; maset de Dalt, abans maset d'Ysac; mas de Llac, abans mas de Nomdedéu. La cova de Nomdedéu manté el topònim; en ella acabava el pas que venia de l'Hostal de Llobera per la Talaia, el Collet, el Regall de Dalt, el Regall de Baix i Timó. Mas de les Mallades, abans mas de Gillida; mas de Miravet, abans mas de Pellegrero; mas de Montoliu, abans mas del Collado de Tàrrega; mas de Paulo, abans mas de les Molineres; mas de Sanaüja, abans mas de Penyagolosa. Ara per mas de Penyagolosa es coneix el que també es diu del Bosco i del Renovell. Mas de Sant Cristòfol, abans mas del Recuenco.

En els mateixos papers tenim la forma vella de l'actual Arxivello o Ar-givello: «ab lo pas que puge pel Adcevello a la dita cova empoma».

UNES CURIOSITATS

Segueixen ara algunes coses que poden tenir interès toponímic. En la Visura de 1597 llegim:

«costera del riu Sech a la font d'en Porcar [...] tot lo dit camí ço és del riu sech fins a la creueta del plà de Vistabella és de amplària de trenta alnes consecutivament y ben fitat conforme trobaren en dit acte i a dit Pont se acaba dit camí».

El riu, riu Sech segons el document, encara que hi ha qui li diu riu Montlleó, els informadors diuen que és riu Sec fins arribar al forcall del barranc del Majo o Mallo, i des d'ací ja pren el nom de riu Montlleó.

Sobre el pas, trenta alnes d'ample, vara i alna són sinònims i la vara valenciana té 906 mm.

Tornem a tractar de cingle i cingla, amb la diferència que fan entre ells els informadors. El cingle és un penya-segat, més llarg que alt, que talla una vessant o voreja una mola, mentre la cingla és com un graó, més o menys ample, que trenca la verticalitat d'aquell.

Un cas curiós pot ser la cingla Tanca(d)a, documentada *singla Tancada* en els papers de finals del segle XVIII, d'accés un poc delicat en terreny molt vertical, un lloc fora de pas, però allí hi ha el que resta d'un bancalet minúscul al qual no trobes utilitat, però descendents de gents que van habitar el mas en el passat confirmen que allò és un «bancalet del tabac», on les mates podien créixer sense que ningú les arrancara, com passava amb les menys amagades.

També en ella es troba la cova de la Cingla Tanca(d)a, amagatall de joves dels voltants no presentats a les lleves finals de la guerra de 1936/39.

A terme de Llucena també hi ha una cingla Tancada, per la part del riu.

A l'altra part de la ratlla lingüística el mot *cinglo* té els dos sentits. Una mostra pot ser el cas del Cinglo Estrecho. A terme de Vilafermosa el barranc de los Sapos, que davalla de la part del mas de los Juanes i Maluendes cap al Carbo, ja molt avall té un saltador que fa impossible la seguida i llavors cal prendre una cingla que mou per l'esquerra, el Cinglo Estrecho, que a bona altura segueix el cingle i arriba al barranc de l'Acebar, ja sobre

el naixement del riu Carbo. La cingla ha fet de pas de sempre i un testimoni d'això pot ser la troballa d'una punta de sageta de sílex i uns testos de terrissa a mà, llisa.

En una xerrada amb un informador sobre noms de masos, quan ix el nom del mas de la Cambra ell aporta un significat del mot *cambra* que no havíem trobat en diccionaris consultats. Per a ell una cambra també era un muntó de troncs de pi, tallats, posats de més a menys, i per això de secció trapezoïdal o triangular.

Bibliografia

- Miralles i Porcar, J. 1985. «Els terrenys comunals a la Setena de Culla». *CEM* 9: 19-28.
- . 1985. «Arxiu Municipal de Culla (I). Secció: La Ramaderia». *CEM* 10: 7-10.
- Barreda i Edo, P. E. 1986. «Llibre dels Capítols d'Herbatge de la Tinença de Culla». *BSCC* 62: 447-562.
- Peraire, J. 1992. «Aproximació a la toponímia històrica de la Tinença de Culla (segles XVI-XVIII)». *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* 48: 115-157.